

III 624.647
150

ВАСИЛЬ СІМОВИЧ

**СТЕПАН
СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ
ЯК ШКІЛЬНИЙ ДІЯЧ
І ПЕДАГОГ**

ЛЬВІВ,

1939

ПЕДАГОГІЧНО-МЕТОДИЧНА БІБЛІОТЕКА
Випуск 14

ВАСИЛЬ СІМОВИЧ

СТЕПАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ
ЯК ШКІЛЬНИЙ ДІЯЧ І ПЕДАГОГ

Л Ь В І В

1 9 3 9

Л W Ó W

Накладом Тов-а „Взаїмна Поміч Українського Вчителства“

Передрук із „Шляху виховання й навчання”
річн. XIII, 1939. кн. I, ст. 1—17.

III 624.647

Wydaje: T-wo „Wzajemna Pomoc Ukrajńskiego Wczytelstwa“ we Lwowie.
Z drukarni Nauk, Towarzystwa im. Szewczenki we Lwowie, Czarnieckiego 26.
З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, Чарнецького 26.

Дня 18. лютого ц. р. минуло пів року, як не стало проф. Степана Смалья-Стоцького. Українське громадянство болуче відчуло цю велику втрату. На це вказують статті, поміщені з приводу його смерті в нашій пресі. Не було часопису, не було журналу в Галичині, на Буковині, на Закарпатті, на ближчій, чи дальшій еміграції, за Океаном, на Далекому Сході, щоб не було згадки про покійника та його історичної ваги заслуги для українського народу. Не відомо тільки, чи відмічено смерть дійсного члена Української Академії Наук у Києві на Наддніпрянщині, чи, хоч у найголовніших рисах, зазнайомлено тамошнє українське громадянство з діяльністю проф. Степана Смалья-Стоцького. Та коли й були які згадки в тамошній пресі, то, міркуємо, образ покійного академіка скривлено. Бо ж усе його минуле, вся його праця, і на громадському і на науковому полі, йшла не тими шляхами, які вказують українському народові там, на сході; висновки, до яких у своїй праці покійний доходив, далеко відбігають від того, чого вимагають від науки в Москві.

Як тяжко було українському громадянству погодитися з тим, що проф. Степан Смалья-Стоцький уже не живе, бо ж воно знало його таким усе молодим, таким рухливим, таким повним життя, енергії й бадьорости, людиною, що виявляла все як-найширші зацікавлення до всіх справ українського національного життя, дарма що тій людині добігала вісімдесятка — так іще важче було помиритися з тим, що сталося 18. серпня 1938. р. у Празі, українській науці. Це й підносили у своїх доповідях про наукову і громадську діяльність покійного референти на жалібних академіях, що їх улаштували з приводу смерті акад. Смалья-Стоцького українські науковці

установи у Галичині (Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, 20. листопаду, 1938. р.) й поза Галичиною, в Берліні (Український Науковий Інститут, 2. листопаду мин. року), у Варшаві (Український Науковий Інститут, 2. грудня мин. р.), у Празі („Український Академічний Комітет”, 6. грудня 1938. р.). Звичайно доповіді були поділені: один референт зясовував громадсько-політичну діяльність того великого українського громадянина й політика, другий — подавав нарис його наукової праці. І тільки мимохідь, і то у Львові та у Варшаві, звернено увагу на педагогічну діяльність покійного професора Степана Смаль-Стоцького, професора, що трицять років займав катедру української мови й письменства на університеті в Чернівцях, і вмер, не кинувши професування на українському університеті у Празі. Тут і там зазначено, що покійний професор виховав цілий ряд учителів середніх шкіл, що уклав підручник граматики для української середньої школи, підручник, який діждався чотирьох видань і досі вважається єдиною апробованою книжкою для науки української мови в середніх школах у Галичині, — але ж одне і друге було звязане з цілою науковою діяльністю покійного професора. А тимчасом для української школи, для української шкільної й педагогічної думки, для українського вчительства покійний професор Степан Смаль-Стоцький, сам — педагог, зробив багато, і над цією ділянкою його праці, ділянкою, мало в нас відомою, а то, може, й не зі злої волі недоцінюваною, бо, мовляв, інші ділянки праці покійника для народу були важніші — ми й хочемо тут докладніше спинитися¹⁾.

¹⁾ При цій нагоді — декілька найважливіших дат із життя проф. Ст. Смаль-Стоцького. Народився 8. січня 1859. р. в селі Немилові в Радехівщині в Галичині, гімназію скінчив у Львові, університет у Чернівцях (1879—1883) і у Відні, де 1884. р. склад докторат філософії і 1885. р. габілітувався із славістики у проф. Ф. Мікльосіча. Від 1885. до світової війни був професором української мови й письменства на чернівському університеті, в тому часі широко розгорнув свою громадську діяльність, довівши українську частину Буковини до роздвіту на полі культурному, політичному й господарському: наслідки його праці були такі, що українство в тій країні стало впливовим чинником у краю й дістало повну рівноуправність на всіх ділянках життя. Від 1892. р. був послом до буковинського союму, де шість років (1904—1910) був заступником маршалка й насправді кермував цілим краєм, пізніш (1911) увійшов до віденського парламенту й був послом до самого розпаду Австрії. Історія Буковини нерозривно звязана з особою проф. Стоцького: він був основником, або реформатором усіх українських товариств і установ на Буковині („Народній Дім”, „Руська Бесіда”, „Українська Школа”, „Буковинський Боян”, „Руська Каса” й т. д.), скрізь займав визначні місця, переводив організацію села, відкривав читальні, каси, оснував централю райфаїзенок у Чернівцях („Селянська Каса”, 1903. р.) і т. д. За війни працював, як австрійський старшина, спершу як оборонець у вій-

Ясна річ, що наша статтейка повного образу цієї діяльності не дасть. Справа в тому, що проф. Стоцький своєю довголітньою, такою багатогранною діяльністю на Буковині, — творив історію українського народу в цій невеличкій країні, а історія потребує докладних джерельних студій. А таких студій тепер тут, поза Буковиною, поробити не можна... Крім цього, багато дечого спирається на пам'яті. Бо ж авторові цих рядків, як людині дуже близькій до покійного, доводилося брати безпосередню участь у його праці, користати з його порад, бути свідком великих його успіхів, разом із ним тішитися та сумувати. І це відбилося на образі, який подає ця стаття. Та, може, майбутній історик використає показане тут як джерело. Багато дечого такого наводить стаття, чого ніякі джерела не записали й таки не могли записати...

*

Проф. Степан Смаль-Стоцький
(1904 р.).

В 80. рр. XIX. ст. українське шкільництво на Буковині переживало тяжку кризу. Властиво тоді була тільки — народня школа

ськовому суді, потім (1915—1918) у таборі полонених українців у Фрайштадті (Горішня Австрія); по війні був послом З. У. Н. Р. у Празі (1919), опісля — професором української мови на українському університеті в Празі, при чому брав діяльну участь у наукових з'їздах, працював у „Музею визвольної боротьби України” (був головою) та в „Українському іст.-філ. товаристві”. Був членом „Української Академії Наук” у Києві (від 1918. р.), „Наукового Товариства ім. Шевченка” у Львові (від 1899. р.), дійсним членом „Славянського Інституту” у Празі (від 1928. р.) та членом-основником „Української Могилянсько-Мазепинської Академії Наук”, для якої виготовив статут. Помер 18. серпня 1938. р. у Празі; похований (2. X. 1938) — на краківському кладовищі, куди перевезено його тіло з Праги, на передсмертне бажання — спочити біля Дружини...

з українською мовою навчання, і то тільки в чисто українських селах, та й у таких повітах, які тоді визнавали за українські. Але ж мова підручників була — відоме в нас у тих часах „язичіє”. Таким язичієм і вчили по школах вихованці єдиної на цілий край німецької вчительської семінарії (засн. 1871. р.), де викладали по 4 години того „язичія” в кожній класі — вчителі-москвофіли. Справою українського шкільництва повинна була тоді займатися педагогічна секція „Руської Бесіди”, першого українського товариства на Буковині (основаного 1869. р.). Але ж дух цього товариства до 1884. р. був — москвофільський. Усередині йшли безнастанні спори між прихильниками народньої мови й язичія, а за цими суперечками не ставало вже часу на те, щоб зайнятися кривдами українського народу на полі шкільництва, справою української мови у школах, шкільними підручниками, тощо, дарма що поодинокі члени (Омелян Попович) безнастанно ці справи підносили. То щойно коли „Руську Бесіду” захопили у свої руки „народовці” (1884), справа пішла краще, в товаристві закипіла робота. Рік після цієї важної в історії українського культурно-освітнього руху події прийшов до Чернівців проф. Стоцький, що обняв на університеті катедру української мови й письменства (1885. р.), а вже два роки пізніше „Руська Бесіда” прийняла постанову відділити від товариства шкільні й педагогічні справи, для яких ухвалено оснувати нове товариство. Для цієї мети утворено комітет під проводом проф. Стоцького, і вже 30. серпня 1887. р. відбулися перші загальні збори нового товариства, яке назвали „Руською Школою” (1910. р. назву змінено на — „Українська Школа”). Голова „підготовного комітету” став і головою нового товариства. Цілих вісім перших років існування нового товариства провів його спочивав у руках проф. С. Смаль-Стоцького (1887—1895), і за той час „Руській Школі” довелося зробити величезну роботу. Посипалися пропамятні письма, пішли депутації у справі всіх тих безправств, що діялися на полі шкільництва: в багатьох українських селах — румунські школи, наука релігії в середніх школах для українських православних учнів — по-німецьки, або по-румунськи, ні одної народньої української школи в Чернівцях, ні одного шкільного інспектора-українця на цілу Буковину, ні одного члена-українця у Краєвій Шкільній Раді, наука української мови в середніх школах — у руках неуків-москвофілів, молодь утікає з науки мертвої кацапщини, записується на науку живої румунської мови, на богословському відділі університету навіть практичного богословія не викладають по українськи, катедра української мови на університеті не має семінаря (вправ), українських підручників для православної релігії консисторія не хоче апробу-

вати, а взагалі — шкільні підручники не відповідають потребам шкіл, більшість учителів держиться передпотового правопису ще з часів перед Осадною, з цього погляду в школі і в підручниках не-описний хаос, і немає виглядів на поправу, бо краєвий уряд слушається того, що скажуть москвофіли, чи румуни, число учнів-українців із року на рік паде, багато переходить до румунської національності, народіві загрожує, що незабаром не матиме нових і свіжих лав своєї інтелігенції, середні школи німецькі, а тимчасом румуни мають уже свою гімназію в Сучаві, багато румунів учиться в Радівцях і в Чернівцях — за всяку ціну треба добитися хоч однієї своєї гімназії (в Кіцмані), або українських паралельних клас при чернівській гімназії...

І всі ці справи виповняють працю нового товариства, головню ж його — молодого, енергічного голови. Боротися з усіма цими недостачами було тяжко, дуже тяжко, бо ж і політичне становище українців у тому часі було невимовно важке. З поділеними на два ворожі табори українцями, при великих тодішніх іще впливах москвофілів, яких усе підпирали румуни — ніхто не числився. Треба було здобувати позицію за позицією. Кожна й найменша здобута справа уважалася за великий осяг (н. пр., іменування першого інспектора-українця на чисто-український кіцманський повіт 1890. р. викликало невимовну втіху). Стало легше, коли українці почали здобувати політичні впливи, і 1892. р. проф. Стоцький дістався послом до буковинського сойму — одної трибуни, звідкіля можна б боронити прав українського народу у школі, стало більше.

*

Передусім треба було подбати про поукраїнщення шкільних підручників, і — перевести до шкільного вжитку фонетичний правопис. Голова „Руської Школи” мав за собою українське вчительство, зорганізоване в тому товаристві, професор української мови на університеті дав для цієї справи своє імя вченого. Довголітня боротьба професора Стоцького за фонетичний правопис для школи, прийнятий Є. Желіховським для українсько-німецького словника (1886), боротьба, що тяглася цілих сім років, теперішньому поколінню незрозуміла. Незрозуміла в ній та завзятючість та ті некультурні форми боротьби, що їх уживали противники проф. Стоцького й фонетичного правопису. Цікавих відсилаємо до тодішніх москвофільських часописів (1887—1893). А сам хід боротьби найде кожний у статті проф. Стоцького, присвяченій пам'яті його приятеля і спів-автора багатьох його граматичних праць та співборця за фонетичний правопис для школи — проф. Федора Гартнера (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. СXXXVI—СXXXVII, Львів,

1925, ст. 239—248). Тут досить буде коротко сказати, що після довгих і впертих налягань „Руської Школи”, після кількох депутацій, багатьох заходів проф. Стоцького, тодішнє австрійське міністерство освіти рішилося перевести реформу шкільного правопису й доручило Шкільним Радам у Львові й у Чернівцях утворити окремі комісії з фахових людей, здебільша, педагогічних діячів, які б у цій справі висловилися та унормували українську шкільну ортографію. Обидві комісії висловилися проти реформи в дусі фонетичного правопису Є. Желехівського, який запропонував проф. Стоцький (із невеличкими змінами). Правда, у львівській комісії деякі члени визнали цей правопис для української мови найпридатнішим, але ж так узагалі заведення його до школи вважали за передчасне (славний свого часу вислів — „не на часі!”). Та чернівська комісія не тільки не погодилася на реформу правопису в дусі фонетичности, але й відкинула навіть правопис Осадци (дуже „твердий”) та запропонувала майже — російський. Проти цієї пропозиції проф. Стоцький зголосив, враз із своїм приятелем, відоме „Minoritätsvotum in per vom k. k. Bukowiner Landesschulrate behufs Regelung der ruthenischen Orthographie eingesetzten Commission, abgegeben im November 1887 von...” коли ж більшість подала своє „Entgegnung”, та ще „Einige Bemerkungen“ і „Anhang”, то обидва приятелі додали ще 1888. р. на все це свою відповідь.

„Minoritätsvotum“ це — щось наче популярно-науковий та педагогічний нарис про завдання правопису враз із критикою всіх відомих до того часу правописних систем, про українську письменницьку мову, про завдання школи плекати чисту народню мову й т. д. (усіх 15 точок), а далі виклад — нового пропонованого правопису, який — і на це бють найбільш автори — віддає правдивий образ української мови, а учням дає змогу легко й у короткому часі, без зайвої мороки, навчитися правильно писати. Після тих довгих митарств міністерство освіти згодилося на введення фонетичного правопису, запропонованого професором С. Смаль-Стоцьким і Ф. Гартнером, і апробувало для вжитку в середніх школах їх „Руську граматику”, що від 1893. р. стала шкільним підручником і досі сповняє цю службу в наших середніх школах (досі появилось її четверте видання з р. 1928.).

*

Над шкільною граматиною працював проф. Стоцький із своїм приятелем Гартнером довго й систематично від 1886. р. Але ж коли вона появилася, в українських учительських колах вона викликала — непорозуміння, а то й невдоволення. Справа в тому, що підручник цей збудований на таких основах науки про мову, з якими то-

дішнє вчительство, виховане на граматиках клясичних мов, не було ще ознайомлене. Звикле до „правил”, „вийнятків”, „формул”, „взірців” — воно зжахнулося від того, що нічого з цього граMATика Стоцького не подавала. Граматики клясичних мов звертали головню увагу на відміну, яка мала велику кількість парадигм, а далі (головню — латинська граMATика) на складню; науку про звуки заступали правила про букви. ГраMATика ж Стоцького розробляла докладно звучню, зазнайомлювала учня із звуковими законами, освітлювала поодинокі явища, наскільки на це дозволяла шкільна граMATика, з акустичного й фізіологічного становища, брала на увагу (знову в ряМцях шкільного підручника) історичні зміни, одне слово — змальовувала живий образ української мови у сфері звуків. Іще краще виходив цей образ у ділянці відміни іменників із її безлічю прикладів, при чому подані зразки вказували на ту боротьбу, яка тут кипить у мові (головню в чоловічому роді), боротьбу поміж історичними закінченнями й новими, що склалися за аналогією, з деяких причин перемагають історичні, а то й їх зовсім витискають. Цим і пояснюється, що мова в деяких відмінках (родов. одн., кличн. одн., місцев. одн.) ще не рiшилась на одне ягесь закінчення в усіх іменників чолов. роду, що в одних відмінках запанувало одне (н. пр., -а), у других — друге закінчення (н. пр., -у), а є ще немало іменників, де живе одне закінчення побіч другого (-а, -у), і то без різниці значіння (н. пр., *народу й народа*), а то й із різницею у значінні (*столá — стóлу, листá — лісту й т. д.*).

Коли дотеперішні граматики, йдучи за Мікльосічевою порівняльною граMATикою, за підставу для поділу відміни іменників брали пень іменника і таким чином подавали 5 відмін, проф. Стоцький за вирішній критерій для такого поділу узяв рід іменника, утворив три відміни, в ряМцях яких поутворював окремі зразки за твердими, чи м'якими закінченнями в поодиноких відмінках, а в жіночому та середньому роді ще й узяв на увагу приголосівковий пень іменників; відповідно до цього в дальших виданнях шкільної граматики появились окремі назви поодиноких відмін (тверда, м'яка, шелестівкова), що робило цілу відміну прозорішою, нагляднішою та для учнів — зрозумілішою.

Те саме треба сказати і про відміну дієслів, яку попередники проф. Стоцького (і Огоновський), проводили за наростками (це й досі обов'язує шкільну чеську граMATику), змішуючи одну ділянку граматики (словотвір) із другою (відміною). Таким чином українська граMATика перед проф. Стоцьким налічувала — сім відмін (шість т. зв. тематичних: безнаросткова, з наростками -ну-, -ї-, -и-, -а-, -ува- і одна — атематична), хоч із погляду самої відміни

так багато зразків не було треба. Проф. Стоцький узяв за основу для відміни дієслова закінчення 2. ос. одн. (чи 3. ос. множ.) і таким чином звів цілу конюгацію до трьох відмін (-еш, -єш; -иш, -їш; -си), при чому на деякі різниці вказує ще закінчення пня (голосівкове, приголосівкове). Ясна річ, що таке упрощення могло тільки стати у пригоді у школі, а з наукового боку ціла система нічого не втратила. І коли відміна іменників у колах практичних педагогів викликувала відпир, коли вчителі, головню середніх шкіл, іще цілі десятки років після появи першого видання „Руської граматики” не могли погодитися з системою відміни іменників проф. Стоцького і довго ще вчили за Ом. Огоновським, то з дієсловом справа пішла легше, ця відміна відразу в середній школі прийнялася.

Крім відміни та звучні, у „Граматиці” був цілком новий підхід до словотвору, де велику вагу покладено на значіння тих наростків та приростків („приставок” за термінологією проф. Стоцького), що виявляють свою силу зокрема в українській мові (н. пр., наростки здрібнілих слів), а при дієслові на так звані „види” (доконаність, недоконаність; протяговість, наворотовість і т. д.), які змінюються через спроросткування та наросткування. Поміщене в додатку до граматики „віршування” теж освітлювало будову українського вірша з цілком нового погляду. Досі шкільні граматики (н. пр., Огоновського) ізвязували українську ритміку з клясичною метрикою, автори граматик користувалися тут значками, прийнятими в латинському віршуванні, зазначаючи наголошені склади значком довготи (—), ненаголошені ж значком короткості (^). Граматика проф. Стоцького відкидає одне і друге, звязує українське віршування з народніми ритмами (коломийка, шумка, колядка...) й користується нотними знаками, щоб, як у співі, віддавати довжину, чи короткість складу; при такій системі постійність наголосу звязана тільки із складами перед пересічкою або на кінці вірша, як воно й є законом у народній ритміці, і як воно виявляється в таких українських поетів, що народньою ритмікою користувалися (Шевченко, Руданський, Федькович і ин.).

Та найбільш таки нового вносила ця граматика у граматичну термінологію. Вона зриває зовсім із компромісовими термінами, що їх новіші граматики (навіть Огоновський) поутворювали були на основі церковно-словянської термінології Смотрицького (сушник, приложник, глагол, причастник, і т. д.), а дає зовсім нові, утворені згідно з духом української мови.

Терміни ці проф. Стоцький або поутворював наново (прикметник, іменник, числівник, прислівник, оклик і т. д.), або перебрав із сербської граматики (однина, множина, речення, пор. серб. рече-

ніца), або утворив на основі німецьких граматичних термінів (діє-слово, — а далі вже аналогічно: дієприкметник, дієприслівник — назвук, визвук, перезвук і т. д.). Терміни ці були й народні, українські, й неважкі, а для учнів дуже доступні; учневі вже з самої назви легко схопити, що такий термін означає. Не диво, що їх майже без боротьби прийняла школа, прийняли її пізніші автори граматики на Наддніпрянщині, прийняла її наука, й ними тепер користуються на всіх землях, де живе український народ. Правда, згодом, коли деякі інші граматики (н. пр., Євген Тимченко) поутворювали, вже на основі термінології проф. Стоцького, терміни зручніші, такі, що більше відповідали будові української мови, то в нових виданнях своєї граматики проф. Стоцький їх поперебирав (пор. голосозвук, шелестозвук — голосівка, шелестівка; заіменник присвоюючий — присвойний і т. д.).

Та не можна сказати, щоб перше видання шкільної граматики не мало хиб. Передусім деякі частини були за важко стилізовані, деякі приклади не відповідали потребам школи, у великій кількості прикладів учень губився, складня була слабо розбудована, обговорювала тільки найважливіші справи, і то не все з українського становища, побічні речення були трактовані злегка, таксамо й наука про відмінки та їх значіння в реченні, не було в ній частини про значіння слів (семантику). Та всі ці недостачі поусувало друге видання (1907.), перероблене, подоповнюване знову у спілці з проф. Гартнером, при чому деякі частини, н. пр., наука про відмінки в реченні (головно про орудний відмінок) — оброблена, здебільша, проф. Гартнером — незвичайно цінна, і то не тільки для школи. У II. виданні автори використали багато завваг практичних учителів, взяли на увагу все, що давніше сказала критика. Таксамо робили з III. (1914) і IV. (1928) виданням, хоч власне великих змін у цих останніх виданнях супроти другого не було. Після появи II. видання автор цих рядків помістив був у „Нашій Школі” (Львів, 1911, ст. 5-9, 20-34) обширну рецензію на цю граматику з заохотою для вчительства, щоб пізнало цей підручник, при чому вказував, що подібної шкільної книжки інші народи не мають. А проте, як загально відомо, ця шкільна книжка, апробована шкільною владою, шкільним підручником не була, з неї наші вчителі в Галичині ні до війни, ні після війни не вчили, — вони її не розуміли. Вчили з неї тільки на Буковині, в середній школі — колишні університетські товариші проф. Стоцького та його студенти, в народній школі — з гарних підручників Омеляна Поповича, тодішнього особистого приятеля і прихильника проф. Стоцького, авторитет якого у справах мови він беззастережно визнавав. Омелян Попович свої підручники

граматики для народніх шкіл (і німецькі „Ruthenische Sprachbücher“ для німецької мблді) взорував на граматиці проф. Стоцького, розробив її методично, розклав увесь матеріал на поодинокі частини, відповідно до концентраційного пляну навчання, подавав вправи, тощо. Для народніх галицьких шкіл граматичну систему проф. Стоцького використали автори „Методичної граматики“, проф. В Коцовський та Іл. Огоновський, дарма що в цій книжці подибуємо ще деякі давні граматичні терміни, від яких ніяк не могло відвикнути галицьке вчительство (пор., н. пр., терміни: самозвук, співзвук, які досі вживає в Галичині старше покоління). Тут не завадить зазначити, що пок. проф. Коцовський був теж близьким товаришем проф. Стоцького, складав докторський іспит із української фільології в чернівськїм університеті, і з цілою системою граматики проф. Стоцького був добре ознайомлений.

Цікаво, що, коли після І. російської революції почали появлятися граматики української мови над Дніпром, автори їх використовували граматику проф. Стоцького. І дуже гарна наукова граматика Є. Тимченка з 1907. р. доказує, який великий вплив мала на цю працю шкільна граматика проф. С. Стоцького. Те саме треба сказати і про ті граматики, що почали появлятися після 1917. р. Неважко помітити, що деякі з них (н. пр., граматика Мурського) не тільки взоровані на шкільній граматиці проф. Стоцького, а що їх автори цілими пригорщами брали з цієї праці для своїх підручників...

*

У чому ж джерело непопулярности шкільної граматики проф. Стоцького й Гартнера? У тому, що підхід обох авторів до науки мови в школі був інший, ніж у тодішнього загалу вчительства, вихованого на давньому розумінні науки граматики та її завдань. Воно підходило до науки граматики м е х а н і ч н о, з погляду шкільних підручників м е р т в и х м о в, грецької, чи латинської, де учень механічно, працею пам'яті мусів засвоювати собі мовні закони тих мов. Такий спосіб для науки ж и в о ї мови не підходить. Основи науки такої мови мусять бути інші. А основи ці такі: шкільна граматика о с в і д о м л ю є з законами мови; цю мову молодь уже відмалечку з н а є, та тільки вживає форм та висловів тієї околиці, де виросла, вживає їх — несвідомо; завдання шкільної граматики: зазнайомити учнів із законами письменницької мови (літературної), щоб вони могли відрізнати, що з погляду літературної мови правильне, що ні, щоб у говореній і писаній мові вистерігалися говорючих форм і висловів; одне слово — наука граматики має збудити в мблді т. зв. м о в н у с в і д о м і с т ь; завчати на-пам'ять т. зв. правила, як цього вимагає граматика клясичних мов, мертвих, це — втрата часу; та-

ким шляхом до свідомости законів живої мови дійти не можна; крім цього, такий спосіб навчання мови учням зогиджує сам предмет; ніяк не годиться мови а н а т о м і з у в а т и, а треба брати мовні явища як щось ціле; не все, що потрібне для порівняльної, чи історичної граматики, придатне для шкільної, бо ж діти для такої нелегкої справи не підготовані; української мови не можна вчити не тільки із становища клясичних (мертвих) мов, але й не можна цього робити із становища мови польської, чи німецької, чи якої іншої, а треба її вчити виключно із становища української; навпаки — чужої мови слід учити із становища рідної мови („крайна пора зірвати з таким непедагогічним способом науки, і замість учити рускої мови з латинського становиска, треба вже раз почати учити рускі діти латини зі становиска рускої мови!...; „наука рускої мови в польських гімназіях повинна поки що мати на оці самих руских учеників...“); до науки рідної мови треба підходити з п р а к т и ч н о г о становища; нічого забивати голову учням у відміні т. зв. правильними та неправильними формами, бо „се взагалі пуста річ, ділити науку о відмінюваню на правильну і неправильну” і т. д.

Багато з цих думок проф. Стоцький висловив у своїй критиці на „Плянъ науки рускої мови въ гімназіяхъ”, поміщеній в органі „Руського Товариства Педагогічного” — „Учитель” за 1890. р. Критика ця, підписана обома приятелями, появилася в „Рускій Школі” 1891. р. (Т. I., вип. 2., ст. 37—44), що її почало було видавати товариство „Руска Школа” 1888. р. за редакцією проф. Стоцького, а потім іще й окремою відбиткою. Невеличкий цей журнал, задуманий як „педагогічно-наукова часопись”, через недостачу фондів, брак передплатників (на 400 висланих адрес прислало за 1. зшиток гроші всього 53 людей!) і головно через аж надто невеличку кількість кваліфікованих співробітників — розвинути не міг. Майже весь 1. зш. (36 сторінок, 8⁰) виповнив своєю працею сам редактор. Помістив свою статтю „Нова руска школа”, і свій переклад викладу тодішнього професора учит. семинарії, відомого на Буковині педагога Льва Галицького, викладу, що його мав проф. Галицький іще 1880. р. на вчительській конференції в Чернівцях: „Ціль цілого виховання молодіжи є отвертий і чесний характер” — і тільки невеличка статтейка „Справа управильнення рускої правописи” належить Ом. Поповичеві. Крім цього, як знаємо, в тому часі на самого редактора звалилася сила громадської роботи, то й незабаром довелось відкласти видавання на ліпші часи. Проф. Стоцький думав, що такий крацій час настав 1891. р., коли львівська „Зоря” перестала була містити наукові статті, а „Учитель” почав „більше оглядати ся на потреби шкіл народних” — і відновив того року „Руску

Школу". Та, крім згаданої вже критики на плян науки української мови в гімназіях, нічого педагогічного ця „науково-педагогічна часопись” не мала. І Франкова стаття, і початок розвідки Драгоманова, і поміщені в цьому зшитку матеріали, і рецензії вказують на задум редактора — зробити з „Рускої Школи” чисто-науковий журнал. А що незабаром „Наукове Товариство ім. Шевченка” у Львові почало видавати свої „Записки”, то журнал з таким характером був уже зайвий, і тов. „Руска Школа” перестало його видавати.

Та, властиво, й стаття „Нова руска школа”, поміщена в 1. зшитку „Рускої Школи” не так педагогічна, як — історична, хоч і торкається шкільної справи. Вона змальовує розвиток національної думки на землях, заселених українцями, і цей розвиток зв'язує із школою, при чому звертає увагу й на завдання школи, й на завдання „тямущої інтелігенції веспирати як найбільше просвіту народу у всіх його складових частях”, а далі підносить, що, мовляв, „треба працювати над дальшим образом нашої образованої вже братії, чистити погляди на нарід і світ, розганяти всякі пересуди, викорінити байдужність, очайдушність і не віру в власні сили, витворювати нові діли і ідеали культурні, справляти похибки в вихованю і в етиці, розширяти світогляд, будити свідомість величи і сили 20-мільонового руского народа, одареного природою щедро духовими оздобами, одним словом — дбати про вихованє рускої інтелігенції на народній (національній) підставі в новій вірі в власні сили і власну самопоміч!” („Руска Школа”, I, ст. 15—16 — розбиття наше. В. С.).

Яке все це характеристичне для 90. рр. XIX. ст., і яке все це вічно живе і... сучасне!

*

Займаючись школою та її завданнями, шкільництвом, проф. Стоцький звертав передусім увагу на підставу тієї школи, на науку рідної мови в ній. Живучи і працюючи на Буковині і для Буковини, він занявся історією науки цієї мови, головню в середніх школах, і, на основі всіх доступних йому джерел, написав 1893. р. працю „Наука рускої мови в школах середних на Буковині” та помістив її у львівській „Правді” 1894. р. (з статті вийшов і передрук). Праця охоплює сорок років науки української мови в середніх школах (і в учительській семінарії) на Буковині, змальовує вчителів цієї мови (спершу: священники, що ототожнювали українську мову з церковщиною; потім — невисвячені богослови, що вели її на шлях московщення, й нарешті — світські люди „у котрих діль науки сама руска — себто народня — мова і єї література”), підносить хиби в навчанні цієї мови, зазначає безконтрольність влади в навчанні

цього предмету, брак книжок, інструкцій і т. д., і закінчує свій огляд поміткою, що тепер (1893. р.) у цьому напрямі видко уже „величезний поступ в кождім згляді” (29. ст. відбитки). Нарис цей, доповнений історією цілого шкільництва (народнього й вищого) від найдавніших часів по 90. рр. XIX. ст., увійшов до відомої праці проф. Стоцького п. з.: „Буковинська Русь, культурно-історичний образок”, праці, що появилася у грудні 1899. р. в Чернівцях (на заголовному листку зазначений 1897. р.) й викликала була повну захоплення критику І. Франка („Літературно-Науковий Вістник”, 1900., наукова частина, ст. 151.). В цій праці цей огляд заняв 30 сторінок (113—115), а огляд усього шкільництва на Буковині обіймає 125 стор. (30—155), отже виповняє мало не половину цілої праці.

Що в „Буковинській Русі” так розмірно багато місця присвячено школі, шкільництву та рідній мові, то це не сталося випадково. Ще тільки просвітня та церковна справа в цій книжці, крім шкільної, займає дослідника — бо й одне, і друге, і третє творило в тому часі основу політичної боротьби українців на Буковині, боротьби, в якій проф. Стоцький сам брав таки найбільшу участь. Господарські справи виринули в цій боротьбі шойно пізніше, в половині 90. рр. XIX. ст., і вони в цій праці вважені не так докладно, як ті перші, так, як не вважені ті здобутки, що ними міг похвалитися український народ на шкільному полі після виходу „Буковинської Русі”: усамостійнення українсько-німецької гімназії в Чернівцях (1905) з українських паралельок при II. гімназії (покликаних до життя 1896. р.), нові гімназії в Кіцмані (1904) й у Вижниці (1909), український відділ учительської семінарії в Чернівцях (1910), самостійний інспекторат для українських шкіл на Буковині (1906), збільшення народніх шкіл, бурс для молоді, зріст значіння вчительського стану й т. д. — а все це коли не виключно особиста заслуга проф. Стоцького, то заслуга його близьких співробітників, яких він до роботи притягав (Василько), або використовував їх педагогічно-організаторський хист (Ом. Попович) і на кожному кроці підтримував. Як не казати, а українська шкільна справа 1885—1914. рр. тісно звязана з імям акад. Степана Смаль-Стоцького.

*

А тепер декілька слів про проф. Стоцького як педагога і в широкому (народній робітник і провідник народу) й у вузькому розумінні цього слова (вчитель у високій школі), й у звязку з цим про деякі риси його педагогічного хисту.

Цілу діяльність проф. Стоцького проходить дуже прикметна для нього, але ж глибока своїм змістом девіза: „non multa, sed multum”. Не можна вжити цього цікавого латинського вислову для ці-

лої праці проф. Стоцького, бо ж вона, ця праця, була багатогранна й різноманітна, він справді нераз розкидав свої сили. Не було ж ділянки національного життя на Буковині, куди б він не вкладав своєї праці: наука, педагогічна діяльність, громадська праця, товариське життя, музика, господарські справи, брошури для народу, популярні виклади, сільські читальні, видавництва, часопис і т. д. Але ж скрізь там, куди вкладав працю, клав вагу на глибину праці. І найдрібніша й найчорніша робота, на його думку, вимагала, щоб до неї ставитися як-найповажніше, вимагала, щоб цілого себе їй віддати, потонути в ній з головою.

Таке розуміння праці вияснює те, що, н. пр., число наукових праць проф. Стоцького, в порівнянні з числом праць інших учених, розмірно невелике. Не тому, що, за тією його різноманітною діяльністю, не було часу присвятити себе більше науці. Ні! Проф. Стоцький на все находив час. І не тут причина невеликої кількості виданих друком його наукових праць, а в його розумінні роботи: *non multa, sed multum*. Його засада, все — „auf das Genaueste zu wägen, zu messen und zu prüfen“ так і видна на кожному кроці. Не диво, що вона вимагає для праці багато часу, та й не диво, що над поодинокими науковими проблемами проф. просиджував не роки, а — десятки років, заки вони дістали своє оформлення й вилилися на папір. І так „Буковинська Русь” (1899) забрала йому цілих десять років праці. Справа реформи правопису теж коштувала майже десять років упертої боротьби. Над ритмікою Шевченка, що появилася щойно 1927. р. у Празі, він почав працювати здавна, вона забрала йому двадцять років роздумувань, міркувань та перевірювань. Студії над Шевченковою творчістю тяглися років із трицять, — бо ж почали появлятися друком щойно перед війною (від 1913) й завершилися в сімдесятиліття професора обемистою книгою (пор. Шевченко, інтерпретації, Варшава, 1934. р.). Над першим виданням „Руської граматики” він теж просидів років вісім (1885—1893). А найважливіше діло його життя — становище української мови в сімі славянських мов, праця, яка виявилася цілою низкою студій, і яка займала його до кінця його життя (пор., н. пр., надруковану ще рік перед смертю студію „Питання про східньо-славянську прамову”, Львів, 1937) заняла цілого чверть століття. При цьому ми маємо на думці тільки надруковані на цю тему праці, починаючи від його „Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache“ (Відень, 1913), написаної теж у спілці з проф. Гартнером. Бо ж кілька років пройшло до появи цієї книжки друком, кілька часу забрали йому — роздумування, передумування, міркування над цією такою важною, але й такою нелегкою справою! Тут же ж треба було йти

пробоем проти втертих шляхів і принятих уже висновків, тут треба було зводити боротьбу з признаними у світі науковими авторитетами! Так — non multa, sed multum, бо ж усі ці праці визначаються науковою глибиною, великою продуманістю і своєрідністю підходу.

Тієї самої засади („non multa, sed multum“) придержувався проф. Стоцький і як педагог, у своїх вимогах до своїх студентів. Непримирний ворог фразеології, вишуканих слів, запутаних стилістичних висловів, за якими ховалася часто пуста балаканина без змісту, противник безсистемности — він знав обмежити матеріал, потрібний для вчителя середньої школи, до того, що найпотрібніше („в с ь о г о не можна знати“, „людського життя за мало на те, щоб у с е обхопити“), але ж те, що найпотрібніше, опанувати мусів його студент до найглибшої глибини.

При цій нагоді не завадить зазначити, що в такому самому дусі йшли семинаричні вправи на університеті. Не кількість проробленого матеріалу мала своє значіння, а його — поглиблення, докладна і всебічна інтерпретація. Бувало таке, що одна сторінка Федьковичевого оповідання, Несторового літопису, Котляревського „Наталки Полтавки“ й передусім — зовсім невеличкої Шевченкової поезії — займали й кілька годин вправ. Твір розяснювано філологічною методою — з погляду річевого, літературного, історично-літературного, граматичного й т. д., де кожне слово мало свою вагу, де кожне речення, й саме для себе, і у сполучі з іншими, діставало своє освітлення, де кожний образ мусів ставати ясний. Сам добрий декляматор, проф. Стоцький звертав увагу на відповідне відчитування самого твору, при чому не мистецтво виголошення мало з читання виходити, а — повне його зрозуміння. Така підготовка в семінарі мусіла дати майбутнім учителям середніх шкіл добру підставу для їх діяльності у школі. І вона таки давала. Зокрема метода інтерпретування Шевченка, засвоєна студентами проф. Стоцького, виявилася в низці їх друкованих розвідок із поля Шевченкознавства та у праці „Гуртка Кобзарознавства“, що повстав був на Буковині перед війною й мав за завдання докладну аналізу Шевченкової творчости.

Про те, що всі ці вправи викликували зацікавлення, нічого й говорити. Завзяті і „принципові“ вороги, н. пр., граматики, дивлячись на неї очима тодішніх людей, через рік-два починали любити цей предмет і ставали добрими мовознавцями.

*

І як учитель народу (він же відкривав с а м цілі десятки років читальні) і як шкільний діяч (університетський професор), що

підходив до слухачів із незвичайною простотою й ясністю викладу, що й найважчу річ умів зробити доступною, що ніколи не шкодував часу на вияснювання та повторювання, що відразу ставав зрозумілим, приспособлюючись до рівня тих, що його слухали — проф. Стоцький залишив деякі неписані педагогічні засади, такі глибокі й такі широкі, однаково потрібні і для вчителя у школі, і для вчителя народу, для народнього робітника. Воріг усякого амбітництва, дарма що шанував і цінив людей із амбіцією, і сам амбітний, він усе захвалював працю в т і н і, без зайвої рекліями й без обовязкового в таких випадках фальшу та демагогії. Цілком справедливо зазначував і своїм власним прикладом засвідчив, що тихого, але впертого працівника саме життя винесе на верх. Сам працюючий, він, що не знав собі відпочинку, ставив за мету людини в житті — п р а ц ю, при чому за справжнього працівника вважав того чорного робітника, який ніякої праці не соромиться, який сумлінно виконує ту роботу, за яку взявся, або за яку його поставили. Сам обовязковий і в найменших дрібницях, незвичайно точний, домагався цієї обовязковости від усіх, головню ж від тих, що самі ведуть якусь справу (учителі!), що її перебрали (в громадській роботі), або що їм яку роботу доручили. Непоправний оптиміст, повен віри в успіх праці, як усякий добрий виховник і учитель, вірив у ч а с, що з невсипущою працею приносить успіх. „Хай лише мине десять років, і всі вороги фонетичного правопису вмовкнуть, бо самі переконаються, що він єдиний усуне неписьменність із школи” — і це була правда. Ці слова нагадало собі 1903. р. громадянство в Чернівцях, влаштувуючи тепле свято з приводу десятиліття введення фонетики у школі. „За нас працює ч а с, він прожене всі хмари, що нависають над проблемою т. зв. „праруської мови” (мовляв, українська мова витворилася не, як усі славянські мови, з праславянської, а проходила ще крізь решето т. зв. праруської, нібито спільної для всіх східнославянських мов!), і в нас т е п е р (1923. р.) крізь ті хмари пробилось багато світла” — і це правда, теорія про т. зв. праруську мову вже сильно захиталася... Як усякий добрий педагог, він носив у серці ві р у в л ю д е й, і зазнав нераз із цього приводу багато розчарування. Але ж із повною об'єктивністю, як воно повинно бути в доброго вчителя, брав усе й оцінював людину ц і л у й ніколи не відмовляв їй того, що в ній було доброго, дарма що та людина могла його і скривдити і таки нераз і скривдила (на це багато прикладів!). При цьому — заподіяної кривди, чи образи ніколи не пам'ятав. Політичних противників, тих; що з ним не погоджувалися в справах наукових, чи педагогічних — шанував, коли їх думки виходили з переконання, коли противник їх продумав, мав за собою

працю. Багатьом людям зробив багато добра, головню тим, що вірив у їх добру волю, здатність, патріотизм — і саме в імя цих прикмет. Але ж вдячності ніколи не жадав (глибокі його слова: „Ніякої вдячності не треба; зробив я що добре, зроби ти и н ш о м у !), бо ж нема більшої приємности для людини, як — допомогти комусь, зробити комусь добре. Здисциплінований у громаді, він не заплющував ніколи очей на великі хиби в організації праці — шкільної, чи громадської („товариства на те, щоб о д и н хтось міг і мав право працювати...”). А квієтизм, нахил звалювати увесь тягар на інших — невимовно його болів, і з цим нашим недостатком він як-найбільше боровся. Політичні успіхи засліплювали наших людей, або, як висловлювався проф. Стоцький, їх деморалізували, і це виявлялося в застою у праці — народній і шкільній. Він, що не знав відпочинку, здобував для українського народу на Буковині нові й нові позиції, головню на полі шкільництва, тяжко відчував цей застій і дав вислів цьому своєму почуванню у промові на загальних зборах „Української Школи” 2. жовтня 1910. р. Він зазначив, що все тепер залежить від нас самих, що, мовляв, „зробимо, те будемо мати, особливо щодо шкільництва”, що нам „нічого покладатися на послів, інспекторів, уряд, бо настали часи, що не порадить нам ніхто, бо тепер рішає с и л а”; він підніс „велику безчинність, особливо на так важнім полі, як шкільництво”, підмітив, що ми все „чекаємо на чийсь поміч”, а тимчасом нам треба не лише „потрібне собі придбати, але мусимо також боронити й того, що маємо, бо й це zagrożене”; з гіркістю зазначив, що настали часи, коли ніхто нічого не хоче („5000 К нагороди лежать у Виділі Краєвім для тих учителів, що займалися б курсами неграмотних, ненарушені!”)..., а з усього цього виходить таке вражіння, „що наша інтелігенція та взагалі на-рід наш не доросли ще до того, щоб правили самі собою, що наш загал усе дивиться ще вгору і жде чогось від когось, жде якогось кнута, а він, той кнут, уже не да-леко, він уже за дверима...”; нам, мовляв, слід „вибирати одне з двох: або той кнут, або — до праці, до такої праці, щоб той кнут оминув нас і не гуляв по наших спинах...” (розбиття наше. В. С.).

Літописець тих часів розповідає про велике вражіння, яке зробила на вчительство ця промова. Але ж, як події незабаром виявили, справи не поправилися... Хто знає передвоєнні часи на Буковині, той не може заперечити, як багато зробило народнє вчительство для національної справи в тому краю. Але ж таки за да-леко вже було зайшло політиканство в його лавах. Самопевність, що ось, мовляв, ми, вчителі — підстава всього національного життя, так врзалася була у свідомість загалу вчительства, що не так уже

легко було з усім цим боротися. Був час (1905—1907), що багато зпоміж українських учителів пішло з неукраїнськими вчителями (румунами, німцями, жидами) проти проф. Стоцького тоді, коли в соїмі деякі демагоги-посли висунули були справу підвишки вчительської платні коштом — мужиків, а проф. Стоцький сильно був проти цього поставився і мав сміливість боронити свого становища перед усім українським учительством, хоч і проковтнув був тоді не одну гірку горошину... Досить переглянути статті з цього приводу в часописі „Промінь”, органі українського вчителства, що виходив до 1907. р. у Вашківцях над Черемошем за редакцією Івана Герасимовича (н. пр., з 1905. р. — ст. 125—126, 143, 149—150, 165—; з 1906. р. — ст. 12, 16, 25, 51, 198; з 1907. — ст. 62. і т. д.), статті, де редактор зводить бої з редактором „Neue freie Lehrerzeitung“, волохом Кісановічем, який у порозумінні з румунським політичним проводом поборював проф. Стоцького, використовуючи позицію його в справі підвишки платні вчителям. „Промінь” відкривав очі тим українським учителям, що далися зловити на вудку завзятого ворога всього, що українське — учителя Кісановіча... Саме в тому часі розпався був „Вільнодумний Союз”, із якого вийшли послі-румуні, почалася боротьба між колишніми політичними однодумцями — і Кісановіч із своєю „Neue freie Lehrerzeitung“ став за трабанта румунських послів, поборюючи всякими способами проф. Стоцького.

*

Ціле життя проф. Стоцького було звязане з педагогічною працею, і в ширшому і у вузкому розумінні, із школою, із шкільництвом, із учителями, вчителством. Яскраво вирине на тлі його праці його постать щойно тоді, коли хтось забереться до історії тих цікавих для нашого народу часів на Буковині, як в і н держав поводи національного життя в цій країні у своїх руках. Те, що тут подано, це — блідий відбиток того образка цілої тієї праці.

